

Kasdienybės darbų pasiskirstymas Lietuvos kaime XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje

Vacys Milius

Vyriausiajai etninės kultūros tyrinėtojų kartai Lietuvos kaimo kasdienybės darbus dar teko stebėti arba ir patiems padirbėti; tuo tarpu gimusiems pokario metais ir ypač šių dienų jaunimui, gyvenusiam pasimetusiame ir besiblaškančiame pasaulyje, tai jau yra istorija. Šio straipsnio tikslas yra pateikti mūsų protėvių, gyvenusių ir dirbusių XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje, kaimo kasdienybės darbų vaizdą. Darbai bus peržvelgiami tokia tvarka: bendrieji, vyrų, moterų, vaikų, o tose grupėse – pagal seką per metus.

Profesorius habil. dr. Vacys Milius, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių 5, LT-01108 Vilnius

Įvadas

Šio straipsnio šaltiniai – skelbtieji tyrinėjimai bei aprašymai. Minėtini Igno Jablonskio apie mosėdiškius (Jablonskis 1993), Stasio Daunio – apie Papilės valsčiaus moteris (Daunys 1942), Albino Kriauzos – apie kupiškėnus (Kriauzas 1941), Juzefos Levickaitės-Balienės – apie Upytės apylinkę (Levickaitė-Balienė 1986). Etnosociologinio pobūdžio yra Konrado Aleksos paskelbtieji duomenys (Aleksa 1932). XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje jis parengė 26 klausimų anketą apie kaimo moterų padėtį. Joje pusė klausimų skirta darbams arba bent užsimenama apie juos. Sulaukęs Žemės ūkio akademijos 37 studentų atsakymų, K. Aleksa parengė leidinį *Lietuvos moteris sodietė*. Jame po anketos klausimų keliais sakiniais pateikiami apibendrinimai, tačiau daugiausia cituojami studentų užrašymai. Pagal etnografinius darbų aprašymus viskas atrodo gražu, idealu, o Aleksos knygoje užrašinėtojų žodžiai ir moterų pasisakymai liudija sunkų, net varginantį moterų darbą. Tarpukario metų samdinių (bernų, mergų ir piemenų) darbo dienos trukmę pagal etnografinius regionus yra nagrinėjęs Vitalis Morkūnas (Morkūnas 1977).

Pradžioje keletas bendro pobūdžio pastabų. Visas tradicinio kaimo gyvenimas buvo susijęs su žemės ir gyvulių ūkio darbais, o moterims dar prisidėjo maisto gaminimas, vaikų auginimas, tekstilės gamyba ir jos priežiūra. Žemės ūkio darbais nebuvo užsiimama vadinamosiomis šventomis dienomis, išskyrus atvejus, kai prieš užeinantį lietų Bažnyčia leido suvežti javus ar šieną, o gyvulių priežiūra, maisto gaminiu moterims reikėjo užsiimti visomis dienomis. Atsikvėpimo metas buvo vadinamasis tarpušventis. Nuo Kalėdų iki Trijų karalių vakarai buvo laikomi šventėmis ir niekas tada nedirbdavo. Dieną negalima buvo siūti, nes gyvuliai dėl to galėjo atvesti nesveikų jauniklių. Jaunimas vakarais šokdavo, žaisdavo, dainuodavo. Tada buvo ir samdinių atostogos: tą laiką jie praleisdavo pas tėvus.

Gyvenant gatviniuose kaimuose, trilaukė žemdirbystės sistema vertė laukų darbus dirbti vienu metu, be to, veikė bendruomenės nuomonė: būtų gėda atsilikti, laikytų apsileidėliais. O jei dėl kokių nors priežasčių kuri šeima nespėdavo kartu atlikti darbų, į talką ateidavo kaimynai.

Lietuvos kaimui buvo būdingi trys darbų paėmimai: iki pusryčių, po pusryčių iki pietų ir po pietų iki vakarienės. Pavasarį ir vasarą darbai prasidėdavo saulei patekant, mat vasarą tuo metu buvo nekaršta. Po pietų buvo apie dviejų valandų *pokaitis (pogulis)*.

Šeimininkai ir jų vaikai dirbdavo kartu su samdiniais. Kertant javus, ypač rugius, pirmasis pradalgę varydavo šeimininkas. Jei dėl amžiaus jis to nebepajėgdavo, tai gubas statydavo.

Minėtina tokia Gerhardo Wagnerio 1621 m. apie Prūsijos lietuvius išleistos knygelės vieta: „Toji tauta, kadangi yra neįtikėtina stipri, sutverta nesi- baigiantiems darbams, kuriuos ji pradeda pirmąkart pragydus gaidžiui dar prieš patekant saulei, ir baigia baisiausiai nuvargę, tik vėlai vakare. Vaikai pirmiausia pradeda mokslus nuo žąsų ir gyvulių ganymo, o kiek paūgėję imasi ir arimo. Didžiausia gėda lydi tuos, kurie nemoka noragu arti žemės“ (Wagneris 1999: 18).

Šis teiginys tinka ir tolesnių trijų šimtų metų Lietuvos kaimui. Juk buvo laikoma, kad gyvenimas – tai darbas.

Bendrieji darbai

Buvo tokių žemės darbų, kuriuose kartu dalyvaudavo vyrai, moterys ir vaikai, tačiau buvo pasiskirstymas pagal lytį ir amžių. Tai bulvių sodinimas: vyriškis ardao vagas, moterys ir paaugliai mėtydavo į jas bulves. Baigus pavasario sėją, visi iš pūdymų surinkdavo akmenis į mėšlavežiui pritaikytus ratus ir sumesdavo į kaimo kelio duobes ar provėžas. Mėšlavežis irgi bendras

darbas: vyrai tvarte kuopdavo mėšlą į vežimus, paauglys berniukas važnyčio-davo, vienas vyrų dirvoje iš vežimo mėždavo į krūveles, moterys iškratydavo. Šieną pjovė vyrai, pradalgės vartė, grėbė moterys ir paaugliai. Šieno ir javų pėdų krovimas į vežimą – vyrų, o vežimo krovimas – moterų darbas; Suvalki-joje pėdus į vežimą paduodavo moterys, sukraudavo vyrai. Tačiau klojime visur iš vežimo į šalinę paduodavo vyrai, o joje sudėliodavo moterys, šieną sumindavo vaikai. Vidurio Lietuvos šiaurinėje dalyje, kur rugius dalgele kirs-davo vyrai, viena rinkėja turėdavo surinkti ir į pėdus surišti dviejų trijų pjovėjų rugius. Didžiojoje Lietuvos dalyje dalgiu kertant rugius, moterys surinkdavo ir surišdavo pėdus, o į gubas juos sustatydavo paaugliai bei senesnieji šeimos nariai. Jei gubų statytojai nesuspėdavo, tai, baigę tos dienos darbą, pjovėjai ir griebikės jiems padėdavo, nes į namus turėjo pareiti visi kartu. Mėšlavežis ir šienapjūtė buvo skiriami prie sunkiujų metų darbų; ypač sunkiu darbu griebi-kės laikė rugiapjūtę. Kūlimas ir linų mynimas irgi bendri darbai. Kuliant spragilais stengtasi baigti iki Kalėdų, kol dar buvo samdiniai. O mašinomis stambesniuose ūkiuose kulta per du sykius: pirma rugiai, o patuštinus klojime vietą, suvežamas vasarojus. Tokiu atveju reikėjo iki 10 vyrų ir 8 moterų, o kartais iki 25 talkininkų. Į tokias talkas kviesdavo pats šeimnininkas, o talkinti būdavo siunčiami samdytieji bernas ir mergina, pora arklių. Keli vyrai šalinėje paduodavo pėdus arčiau mašinos, viena ar dvi merginos paleisdavo ryšius, viena padalydavo leidikui. Juo buvo sugebantį tą darbą dirbti. Mašinos gale prie redelės šonų stovėdavo keturios moterys, rečiau paaugliai ar senesnieji ir šakėmis perkratydavo iškultus šiaudus. Du ar keturi vyrai dviem kartelėmis (*kestėmis*) juos nunešdavo į stirtą, o paaugliai sumindavo. Jei kuliamoji buvo sukama vilktu (*ruzvelkiu*), ant jo sėdėdamas paauglys ar pagyvenęs vyriškis varydavo arklius. Iš kuliamosios išbyrėjusius grūdus į maišus supildavo vyras, o kitas juos vežiodavo prie klėties ir supildavo į aruodus (kai jie buvo švariai iškuliama). Baigus kulti, stipresnieji vyrai paruošdavo kuliamają, viektą, garo mašiną (*dampį*) ar motorą išvežti tą patį vakarą į kitą ūkį, o kiti talkininkai nugrėbstydavo takus, stirtą, apšluodavo.

Po Pirmojo pasaulinio karo ėmus auginti cukrinius runkelius, vyrai juos raudavo, moterys nupjaustydavo šaknis ir lapus.

Girnomis maldavo tiek vyrai, tiek moterys bei vaikai. Jei vienas vaikas dar nepajėgdavo girnų sukti, du sukibdavo. Tarpušvenčiu, kai samdiniai išvykę pas tėvus, malė šeimnininkai. Miltų vasarai buvo prisimalama iki pavasario darbų, kad nereikėtų atsitraukti nuo laukų darbų. (Miltai laikydavosi ilgai, nes grūdai prieš malant būdavo išdžiovinti krosnyje).

Žiemos meto vakaronėse dalyvaudavo visi šeimos ir šeimynos nariai kiekvienas su savo darbu: vyrai vydavo virves, prisidarydavo grėbliakočių, keletą

šimtų grėbliadančių, dalgiakočių, taisydavo pakinktus, pynė krepšius, apdorodavo avikailius, moterys verpdavo, megzdavo, piemuo prisivydavo botagų, o balanos gadynėje vaikas ar senelis (-ė) prižiūrėdavo žibinčiuje įtaisytą balaną – užtat kartais jis vadintas *seniu*.

Aleksandras Pakalniškis „Žemaičiuose“ kritiškai atsiliepė apie vakarojimus: „Baigiant norisi išpėti skaitytoją, kad neturėtų jis per daug šviesaus vaizdo apie vakarojimus. Gyvenimas kaime slinko vienodai ir nuobodžiai, ir tokie pat vienodi ir nuobodūs buvo ir rudens vakarai. Šviesūs ir įdomūs buvo tik reti pra-giedruliai. Į vieną vietą surinkus, kondensavus, galima būtų apie vakarojimus gal ir gražią apysaką parašyti, kaip yra padariusi mūsų Žemaitė, bet tai būtų jau beletristika“ (Pakalniškis: 133). Čia reikia turėti omenyje, kad taip rašė iš kaimo išsprūdęs mokytas žmogus, Čikagoje turintis namą su patogumais. Ano meto žmogui vakarojimais buvo ir darbas, ir bendravimas, nutikimų ir tautosakos pasakojimas, klausymasis, o advento metu ir giedojimas.

Prie kasdienių sezoninių girinių dzūkų darbų ir XIX–XX amžiais bei šiomis dienomis priklauso grybavimas ir uogavimas. Visi šeimos nariai, išskyrus senius ir mažus vaikus, išeidavo grybauti, kartais vežimu nuvažiuodavo. Likusieji namuose grybus apdorodavo: valė, džiovino, rūšiavo, vėrė į *vainikus* (Gaidys 2002: 33). Plačiai žinomas pasakymas „Kad ne grybai ir ne uogos, dzūkų mergos būtų nuogos“. Tuo tarpu Suvalkijoje vieną buvusią mažažemę pasiteiravus apie ūkininkų ir mažažemių mitybos ypatumus, išgirdau atsakymą: kai ūkininkai jų nepasamdydavo padieniams darbams, eidavo grybauti, o ūkininkams tuo užsiimti nebuvo laiko.

Vyrų darbai

Vyrai daugiausia darbuodavosi su arkliais. Žiemovidžiu tai buvo medžių kirtimas malkoms ir vežimas į namus; jei reikėdavo, veždavo rąstus trobesiams statyti bei remontuoti. Parvežtus rąstus ir kartis reikėjo nužievinti. Praėjus šalčiams, kieme buvo kapojami virbai, skaldomos malkos. Jei būdavo samdinys, tai buvo jo darbas, o šeimnininkas užsiimdavo gyvulių šėrimu. Prie didžiųjų miškų gyvenantiems papildomas uždarbis buvo miško kirtimas ir savo arkliais vežimas į geležinkelio stotį ar į plukdymo vietą prie upės.

Išėjus pašalui, tačiau į dirvą dar negalint žengti, šeimnininkas su bernu taisydavo tvorą ar naujas tverdavo. Sėdavo pats šeimnininkas, nes buvo laikoma, kad nuo jo sėjimo priklausęs derliaus gausumas. Taisomi kaimo keliai ir vieškeliai, pūdyme atnaujinami grioviai, iškapojami juose prižėlę krūmai. Po mėslavėžio – pūdymų arimas; stengtasi tuoj aparti, kad mėšlas neišdžiūtų. Vasaros darbas – durpių kasimas.

Iškūlus javus spragilais, velenu ar kuliamąja, reikėjo grūdus vėtyti vėtykle. Rugius kuliant spragilais ir linus prieš mynimą džiovindavo klojimo duoboje. Joje krosnį kūrendavo ir į ardus džiaudavo šeiminkas ar jo pamokytas bernas.

Vyrų darbus paįvairindavo kelionės į malūną, turgų, *metturgi* (apie pastaruosius informuodavo populiariausia liaudies literatūra – kalendoriai). Tarpukario metais į supirkimo vietą prie geležinkelio stoties vyrai veždavo parduoti kiaules. Čia kartais reikėdavo laukti ilgoje eilėje, dėl to net ėdalo joms buvo pasiimama. Vyrų užsiėmimai dar buvo bitininkavimas, miežių salyklo alaus darymas, naminės varymas. Bitininkavimas – tai drevinės bitininkystės paveldas, juk geiniu į medžius karstydavosi vyrai. Kryždirbystė, grojimas muzikos instrumentais – irgi vyrų darbas. O gatvinių kaimų laikais seno bežemio vyro darbas – kerdžiavimas.

Kituose etnografiniuose regionuose XX a. pirmojoje pusėje viskas buvo sutelkta į intensyvią žemdirbystę ir gyvulininkystę, o girinių dzūkų vyrai pagal seną paprotį tuo laikotarpiu daug ką pasidarydavo patys: „Dailidžių ir stalių amatai klestėjo čia visą laiką. Šalia jų glaudėsi ir smulkesni medžio verslai: įvairių medinių namų apyvokos reikmenų bei indų drožimas, krepšių pynimas, žemės ūkio padargų, baldų gaminimas. Talentingiausi dailidės darė kryžius, koplytėles, puošė namus“ (Girinių dzūkų... 2003: 3). Visa tai prieš keletą dešimtmečių dar buvo galima matyti, aprašinėti ir fotografuoti ekspedicijų metu.

Moterų darbai

Ne mažiau įvairūs buvo ir moterų darbai. Maisto gaminimas per visas metų dienas, išskyrus pačių didžiųjų kalendorinių švenčių pirmąsias dienas, kada buvo paduodami išvakarėse pagaminti valgiai. Ištekėjus greit prasidėdavo vaikų auginimas, ugdymas, o jų būdavo tiek, kiek Dievas duodavo. Apie tarpukario metus vienas suvalkietis rašo: „Šiandien net įsivaizduoti sunku, kiek dirbdavo, kaip suspėdavo ir kaip viską mokėdavo tos kaimo moterys“ (Vilkas 2003: 74). Tačiau neužmirština ir tai, kad šeimos buvo gausios, o stambesniuose ūkiuose samdyta bernų, mergų, piemuo, rečiau auklė, padieniai darbininkai, tad buvo įmanoma suspėti visus darbus nudirbti. Buvo darbų pasiskirstymas: jei ūkyje buvo dvi samdinės, tai darbais keisdavosi kas savaitę: žiemą viena verpdavo, kita namų ruošą užsiimdavo, tačiau laisvesniu laiku vis tiek sėsdavo prie ratelio. Linus verpdavo pačios šeiminkės ar gerai mokačios merginos, o pakulas – pradedančios verpti paauglės. Taip būdavo ir vasarą: viena samdinė laukuose dirbdavo, kita namuose ruošdavosi. Keičiamasi būdavo šeštadienio vakarą. Tokiu atveju kas antrą sekmadienį viena mergina būdavo laisva nuo visų darbų. Stasys Daunys yra užrašęs tokią detalę: jei ūkyje buvo dvi

mergos ir du vyrai, tai jos pasiskirdavo, kuri kurio berno autus plaus. Kartais net lenktyniaudavusios, kurios švariau išplaus (Daunys 1942: 78). Siūlus suverpti kartais atiduodavo miestelių moterims.

Moterys keldavosi pirmiau vyrų, nes reikėjo gaminti pusryčius, paruošti kiaulėms jovalo, karves pamelžti, piemenį pažadinti ir išleisti į kaimo gatvę bendram ganymui.

Pavasari moterų darbas buvo pievose grėbliu kurmrausius išlyginti, iš ūgtelėjusių linų piktžoles išravėti, kad rudenį raunami linai būtų švaresni. Po mėšlavežio reikėjo daržus ravėti. Pačiuose rytiniuose rajonuose moterys iki XX a. vidurio rugius pjaudavo pjautuvais. Jei vyrai turėdavo laiko, eidavo gubų statyti, jei ne, pačios jas sustatydavo. Linų rovimas, bulvių kasimas knabiu irgi moterų darbai. Po Pirmojo pasaulinio karo bulves ėmus sodinti į vagas, vyrai kartais jas nuardavo, o moterys ir vaikai skleisdami žemes rinkdavo jas į pintines.

Vasarą kiaulės ypatingai nebuvo prižiūrimos, išleidžiamos į laukus, o penimas kiaules reikėjo net 5–6 kartus per dieną šerti. Pieno produktų gamyba – rauginimas, sūrių spaudimas ir džiovinimas, sviesto mušimas – irgi moterų darbas. Taip pat paukščių ūkio darbai, todėl už turguje parduotus kiaušinius, pieno produktus šeiminkė pinigų galėdavo išleisti savo smulkiems reikalams. Nuo pusiaugavėnio iki daržų sodinimo moterų darbas – audimas. Ausdavo pati šeiminkė ar gerai sugebanti merga. Mokėsi ir šeiminkų dukterys, pradėdavo austi paprastą dvinytį. Vien moterų darbas – duonos kepimas, mezgimas, drabužių adymas ir lopymas. Gėlių darželis – merginų darbštumo įrodymas ir pasididžiavimas; jei dukterų nebuvo, prižiūrėjo šeiminkė. Vyrai darželių statinių tvorele aptverdavo. Senujų moterų darbai šeimoje – anūkų priežiūra, mezgimas, lopymas, bulvių skutimas, indų plovimas, verpimas ir audimas.

Vaikų darbai

Vaikai nuo mažens pratinti prie darbų. Pirmieji jų darbai: malkų atnešti, bulves nuskusti, viščiukus suvarinėti ir nakčiai uždaryti, surinkti slapukių vištų sudėtus kiaušinius, nunešti šuniui ėdalo, ganyti žąsiukus. Per vakarojimus vaikai padėdavo plėšyti plunksnas. Vienam vaikui prikimsdavo stiklinę plunksnų; jas suplėšęs galėdavo eiti miegoti.

Tiek šeiminkų sūnūs, tiek samdyti berniukai būdavo piemenimis. Be galvijų, atskirai reikėjo ganyti žąsis, kurių XX a. pirmaisiais keliais dešimtmečiais ūkininkai laikydavo po didelį būrį. Berniukai pradėdavo ganyti nuo 10 metų, mergaitės nuo 12-os, nes mažesnes piemenys skriausdavo. Jei našlaičiams tekdavo svetur piemenauti, tai žmonės sakydavo, kad juos „mokino girioj gegu-

tė“. Per vasaros karščius netoli ganomi galvijai kartais anksti buvo pargenami į namus. Tada piemuose turėjo padėti šeimininkaujančioms moterims: priskusti bulvių, kiaulėms žolės prirauti. Elvyra Dulaitienė apie Kupiškėnus yra pastebėjusi tokius atvejus: kai per rugiapjūtę arkliai būdavo laisvi, juos ganydavo diena, bent trisdešimt arklių prižiūrėti du piemenis skirdavo kerdžius (Dulaitienė 1958: 207). O Dzūkijos šilų kaimuose į naktigonę su piemenimis jodavo kerdžius. Laužui malkų turėjo prinešti mažesnieji piemenukai, kurie dar nebuvo įrašyti į piemenis.

Aišku, vaikų noras buvo kuo greičiau išaugti iš piemens amžiaus. Viena pandėlietė rašo: „O artoju būti tai jau kiekvieno vaiko svajonė, tada gali jaustis nebe piemeniu, o artoju vyru“ (Kiaulėnaitė 1999: 91). Juk piemens vieta valgant buvo stalo gale į durų pusę.

Aprašuose yra užuominų apie mažų mergaičių darbus. Kai mergaitė galėjo suvaldyti šluotą, šluodavo pirkią. Jos pradėdavo dirbti 7–8 metų. Pirmieji darbai: pavalgius stalą nuvalyti, mažesnius už save prižiūrėti. 12 metų ar vyresnės pradėdavo skalbti, 14-os – verpti, austi. Jauniausios samdinės – auklės. Jų darbas – vaiką pervystyti, pagirdyti pienu, verkiantį nuraminti, užmigdyti, žaisti su juo žiemą asloje, vasarą kieme.

Literatūra

- Aleksa Kondradas J. 1932. *Lietuvos moteris sodietė (vienos anketos daviniai)*. Kaunas: Autoriaus leidinys.
- Daunys Stasys. 1942. Moterų darbai, *Gimtasai kraštas* 30: 73–79.
- Dulaitienė (Glemžaitė) Elvyra. 1958. *Kupiškėnų senovė: etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Gaidys Vincas. 2002. *Musteikos pasaulis*. Vilnius: Danielius.
- Girinių dzūkų etnokultūra. 2003. *Šalčinis* 47: 3.
- Jablonskis Ignas. 1993. *Budrių kaimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Kiaulėnaitė Paulina. 1999. *Gyvenimas prie Lėvens*. Panevėžys: Panevėžio spaustuvė.
- Kriauza Albinas. 1941. Ūkininko darbai ir žygiai, *Gimtasai kraštas* 2: 22–29.
- Levickaitė-Balienė Juzefa. 1986. Valstietės darbai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, Vėlius N. ir kt. (red.). *Upytė*: 69–75. Vilnius: Mintis.
- Morkūnas Vitalis. 1977. *Nuo tamsos ligi tamsos*. Vilnius: Mokslas.
- Pakalniškis Aleksandras. 1977. *Žemaičiai: etnografija*. Chicago: S. Jankus.
- Vilkas Justinas Antanas. 2003. *Pamąstymai apie tėviškę ir dar kai kas*. Kaunas: Aušra.
- Wagneris Erhardas. 1999. *Prūsijos lietuvių, gyvenančių Išruties ir Ragainės apskrityje, buitį ir papročiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Everyday Works Distribution in a Lithuanian Village of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th Century

Vacys Milius

Summary

On the grounds of previous research and local descriptions, works are examined in the following sequence: general works; works done by men, women, and children; and seasonal works carried out by the above-mentioned group members. All traditional Lithuanian village life was connected with agricultural work and animal husbandry. Women were additionally engaged in food preparation, child rearing, textile production, and textile product conservation. General works included manuring, mowing, rye harvesting, thrashing, flax processing, milling by hand-operated millstones, and mushroom gathering in south-east regions. However, general works were also distributed by gender and age. Men carried out work mostly related to horses, such as fuel provision or building material preparation in winter, yet men also engaged in bee-keeping, barley malt beer brewing and home-made whiskey production. The range of works done by women covered spinning, weaving, knitting, and milk processing for the production of milk products. Children were trained to carry out work tasks as early as possible: children (boys in the main) were engaged in herding, helping adults to carry out housework or look after smaller children. Family or calendar holidays, Sundays, and the period between Christmas and Three Kings' Day was the non-working time: youths used it for seeking relaxation, hired farm hands – for going to visit their parents.

Gauta 2004 m. kovo mėn.